

ВИСНОВОК ПРО НАУКОВУ НОВИЗНУ, ТЕОРЕТИЧНЕ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Мамояна Сергія Чолоєвича «Реформи фінансової системи другої половини XIX – початку XX століття в Російській імперії: історіографія», що подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія (галузь знань 03 Гуманітарні науки)

Дисертація Мамояна Сергія Чолоєвича «Реформи фінансової системи другої половини XIX – початку XX століття в Російській імперії: історіографія», що подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія (галузь знань 03 Гуманітарні науки) виконана на кафедрі новітньої історії України історичного факультету Запорізького національного університету. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради історичного факультету Запорізького національного університету (протокол № 11 від 25 березня 2019 року).

Для підготовки висновку про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації «Реформи фінансової системи другої половини XIX – початку XX століття в Російській імперії: історіографія» вченою радою Запорізького національного університету (протокол № 10 від 26 травня 2020 року) визначено, що попередня експертиза дисертації проводитиметься на базі історичного факультету Запорізького національного університету, та призначено двох рецензентів:

- 1) проректора з науково-педагогічної роботи Запорізького національного університету, професора кафедри новітньої історії України, доктора історичних наук, доцента Ю.О. Каганова;
- 2) професора кафедри історії України Запорізького національного університету, доктора історичних наук, професора Г.Ф. Турченко.

1. Ступінь актуальності теми дисертації

Здобувачем вмотивовано обґрунтовано актуальність та важливість наукового опрацювання питань, що є предметом його дослідження, висвітлюючи зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями у відповідній галузі знань шляхом критичного аналізу з визначенням сутності наукової проблеми. Зокрема, здобувач звертає увагу на таке.

Процесами модернізації в нашій країні наразі охоплені Державна аудиторська служба України, Міністерство фінансів України (здійснює внутрішній фінансовий контроль), Рахункова палата, Комітет Верховної Ради України з питань бюджету (здійснює зовнішній фінансовий контроль),

Державне казначейство України та інші державні фінансові органи. Перед ними стоять завдання розбудови фінансових основ для розвитку ринкової економіки та досягнення нашою державою рівня світових стандартів у функціонуванні фінансової системи. Такі важливі сектори фінансової системи як банківський, грошовий, бюджетний, казначейський та фінансовий контроль потребують не лише комплексного глибокого вивчення в їхній неодмінній єдності, а й урахування історичного досвіду з переосмисленням оцінок, зроблених фахівцями на кожному етапі їхнього розвитку. Науково обґрунтовані підходи вкрай потрібні для визначення місця і ролі кожного складника правового механізму фінансового контролю, що сприятиме ефективному формуванню і використанню публічних фінансів.

Науковий інтерес до історичного розвитку фінансових систем загалом та окремих їхніх складників зокрема також зумовлений глобалізацією світової економіки, активною діяльністю транснаціональних корпорацій, що викликає потребу посилити державний контроль у комплексі з іншими складниками. Значною прогалиною є також неоднозначність тлумачень певних категорій, юридичних, історичних визначень та їхня неузгодженість чи навіть протиріччя. І, як наслідок, в Україні наявна ситуація, за якої значна кількість контролюючих органів не мають системності й результативності, що уможлиблює кількісне зростання й масштабність фінансових порушень і зловживань.

На сучасному етапі розвитку фінансової системи України велике значення для створення дієвого механізму фінансового контролю та розвитку банківської сфери має вивчення зарубіжного досвіду регулювання подібних відносин, набутого протягом другої половини XIX і впродовж XX ст. та оприлюдненого у фахових публікаціях істориків, юристів, фінансистів тощо. Без урахування досвіду та висновків наукових досліджень, присвячених окресленим подіям другої половини XIX – початку XX ст., спроби сучасників реформувати й модернізувати державу відбуватимуться без суттєвого теоретичного підґрунтя. Наразі перед Україною стоять завдання модернізувати фінансову систему під виклики часу, тож реформи фінансової системи, що здійснювалися в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст., сприяли появі значної кількості актуальних опублікованих фахових праць, які можуть бути використані в наш час. Як у ту епоху, так і нині Україна має успішно здолати наслідки фінансової кризи, удосконалити фінансову систему чим забезпечити власну економічну стабільність.

Актуальність окресленої теми визначається також внутрішніми потребами самої історичної науки, оскільки на сучасному етапі розвитку історіографії зростає цікавість науковців до історичного минулого, історичні

знання вивільняються від певних стереотипів і догм ще радянської доби. Проте окремі представники російської історичної науки вдаються до інших крайнощів – намагаючись ідеалізувати постаті колишніх реформаторів одночасно з невизнанням, здійснених ними контрреформаційних кроків, оперуючи дефініціями «стабілізація країни», «адаптація» тощо. Тож актуальність цієї комплексної історіографічної праці зумовлюється необхідністю неупереджено висвітлити окреслену тему, проаналізувати зміст тих студій, які ще не досліджені. Такий комплексний підхід сприятиме конвергенції вітчизняних досліджень до європейського наукового простору, збагаченню української історичної науки новими оцінками, аналізом поглядів, пропозиціями, а отже підвищить її ефективність. Підготовка наукового дослідження з історіографії реформ фінансової системи другої половини XIX – початку XX ст. у Російській імперії важлива як з погляду узагальнення й підведення підсумків досягнутих науковим напрацюванням, так і визначення перспектив для подальшого наукового пошуку.

Здобувач правильно визначає **зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами**, вказує на те, що дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи Запорізького національного університету «Актуальні проблеми історії південноукраїнського регіону XIX – першої третини XX ст.» (державний реєстраційний номер 0114U002655).

2. Наукова новизна, теоретичне та практичне значення результатів дисертації

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації узагальнено процес формування історичних знань про розроблення й обговорення, особливості практики реалізації та наслідки для суспільства реформ фінансової системи другої половини XIX – початку XX ст. в Російській імперії. Це узагальнює історіографічне дослідження секторів банківського, грошового, бюджетного, касового та фінансового контролю як невід'ємних складників фінансової системи.

Обґрунтовано новий підхід до сприйняття реформ, згідно з яким їх не варто спрощено визначати лише початком 1860-х рр., оскільки вони були тоді лише започатковані, а тривали до початку XX ст. Дисертант доводить, що звужений підхід до сприйняття реформ фінансової системи, запроваджений радянськими істориками, як то орієнтація на одну ключову дату «фінансова реформа 1860 р.» (відштовхуючись лише від банківської), став на заваді всебічному дослідженню та системному і комплексному підходу, не сприяв

глибшому вивченню реформаційних заходів, які стосувалися фінансової системи в Російській імперії у другій половині XIX – початку XX ст. загалом.

У дисертації також досліджено значну кількість джерел, які дали змогу оцінити рівень вивчення реформ фінансової системи за три історичні періоди, порівняти ці періоди з історіографічними. Дібрана автором джерельна база сприяла усебічному висвітленню історіографії різноманітних складників реформ, їхніх аспектів, особливостей різних концептуальних підходів авторів у дослідженнях.

Особистий внесок автора у дослідженні полягає в тому, що вперше обґрунтовано сучасну періодизацію вивчення теми, охарактеризовано кожен з історіографічних періодів, здійснено порівняння історичних та історіографічних періодів у вивченні реформи, досліджено погляди ліберально й консервативно налаштованих до реформ авторів, дослідників радянської доби, праці сучасних учених, які успадкували інтерес до інституціонального підходу при висвітленні окреслених реформ від попередніх авторів. Водночас проаналізовано праці, в яких висвітлено ставлення до реформ чиновників, які розробляли і втілювали реформи, науковців, громадськості. Це дало можливість побачити не лише реформи у процесі проведення, а й оцінити рівень їхнього студіювання в науковій літературі. Глибоко проаналізовано монографії тих авторів дорадянського часу, які містили гостру критику урядових заходів і виступали проти конкретних підходів під час втілення реформ та проти запозичення європейського досвіду без урахування російських імперських реалій. Публікації окремих авторів піддані історіографічному аналізу вперше.

Переглянуто застарілі, офіційно домінуючі в радянські часи, висновки з оцінками реформ. Подано нову історіографічну оцінку радянської літератури, названо праці, які актуальні й до сьогодні.

Із сучасних позицій проаналізовано частину праць представників зарубіжної європейської (німецької, французької, польської) та англо-американської історіографії, адже якщо в дорадянську добу їхні дослідження лягли в основу російської фінансової науки, то в радянську інтерес саме до реформ фінансової системи був викликаний схожими кризовими процесами в економіках різних країн. При цьому вагомий інтерес становили ті праці, які ще не були предметом наукового аналізу.

У дисертаційній роботі проаналізовані найновіші джерела, які ще не підлягали історіографічному аналізу та узагальненню. Також виокремлено питання, перспектива розроблення яких дослідниками може бути продуктивною.

Науково-практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони спряють визначенню рівня сучасного стану дослідження реформ

фінансової системи в Російській імперії і дають змогу історикам краще орієнтуватись у великому масиві літератури, критично її оцінювати, чітко орієнтуватися в наявних недоліках у вивченні теми. Дисертація дає можливість привернути увагу науковців до невирішених завдань, до аналізу мало досліджених і водночас актуальних проблем. Результати цього дослідження можуть бути використані при підготовці узагальнюючих студій з розвитку історіографії, при розробленні лекційних, практичних занять зі спецкурсів як з історії України, так і Російської імперії для студентів закладів вищої освіти, учнів середньо освітніх навчальних закладів.

3. Наукові публікації, у яких висвітлені основні наукові результати дисертації, та повнота опублікування результатів дисертації

Список публікацій здобувача за темою дисертації, в яких висвітлені основні наукові результати дисертації:

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1.1. Публікації у періодичному науковому виданні іноземної держави

1) Мамоян С.Ч. Реформи фінансової системи Російської імперії в оцінках підприємця і мецената В.О. Кокорєва. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. VI (27), I. 168, June, 2018. С. 26-30. URL: <http://journals.indexcopernicus.com/Science+and+Education+a+New+Dimension,p24782048,3.html> [Index Copernicus]. (0,5 друк. арк.)

1.2. Публікації у виданнях, що індексуються в наукометричній базі Web of Science

2) Serhii Mamoian. Monetary reform of the Russian empire in the historiography of the nineteenth – the beginning of the twentieth century. *Східноєвропейський історичний вісник*. [Гол. Ред. В. Ільницький]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Вип. 8. 216 с. С. 36-44. (0,5 друк. арк.).

1.3. Монографії

3) Мамоян С.Ч. Реформи фінансової системи другої половини ХІХ – початку ХХ століття в Російській імперії: історіографія: монографія. К. : «Видавництво Ліра-К», 2020. 268 с.

1.4. Публікації у наукових фахових виданнях України

4) Мамоян С.Ч. Грошова реформа 1895–1897 років на теренах Російської імперії в оцінках О.Д. Нечволодова. *Історія науки і біографістика. Електронне*

наукове фахове видання, 2018. № 3. (Порядковий номер автора 6). URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2018-3/index.html> (0,5 друк. арк.).

5) Serhii Mamoian. Banking reform and development of the banking system in the Russian empire in the second half of the XIX century: historiography. *Переяславський літопис: зб. наук. статей*. Вип. 13 / [ред. колегія: Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. Переяслав-Хмельницький, 2018. 296 с. С. 108-113. (0,5 друк. арк.).

6) Мамоян С.Ч. Фінансові реформи II половини XIX століття в Російській імперії: історико-історіографічна періодизація. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. Вип.50. С. 371-375. [index Copernicus]. (0,5 друк. арк.).

7) Мамоян С.Ч. Банківська реформа другої половини XIX століття в сучасному історіографічному дискурсі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. Вип.51. С.157-163. [index Copernicus]. (0,5 друк. арк.).

2. Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8) Мамоян С.Ч. Складові фінансових реформ Російської імперії у другій половині XIX століття. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: Виклик глобального світу: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 16-17 травня, 2018 р. : у 3 т. Т. 1. К.: Університет «Україна», 2018. 402 с. С. 252-254. [Сертифікат учасника]. (0,2 друк. арк.)*

9) Мамоян С.Ч. Сучасні російські історики про реформу банківської сфери Російської імперії у другій половині XIX століття. *Актуальні дослідження правової науки* (вип. 6): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Тернопіль, 17 жовтня 2018 р. 123 с. С. 117-119. – URL: <http://www.lex-line.com.ua/> (0,2 друк. арк.)

10) Мамоян С.Ч. Джерелознавча база фінансових реформ Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX століття. *Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Полтава, 22 листопада 2018 року /редкол.: І.Г. Передерій, О.Є. Гомотюк та ін. Полтава: ПолтНТУ, 2018. 314 с. С. 45-49. (0,3 друк. арк.)*

11) Мамоян С. Принципи і методи дослідження історіографії фінансових реформ другої половини XIX – початку XX століття в Російській імперії. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Полтава, 10 грудня 2019 року. Полтава : Полтавський інститут економіки і*

права Університету «Україна», 2019. 341 с. С. 203-207. –
URL:<https://pl.uu.edu.ua/%d0%b2%d1%81%d0%b5%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b0> (pdf) (0,3 друк. арк.)

ВИСНОВОК

Ознайомившись із дисертацією **Мамояна Сергія Чолоєвича «Реформи фінансової системи другої половини XIX – початку XX століття в Російській імперії: історіографія»** та науковими публікаціями, у яких висвітлені основні наукові результати дисертації, а також взявши до уваги підсумки фахового семінару, вважаємо, що:

1. Дисертація **Мамояна Сергія Чолоєвича «Реформи фінансової системи другої половини XIX – початку XX століття в Російській імперії: історіографія»** є комплексним узагальнюючим науковим дослідженням з актуальних питань, характеризується єдністю змісту, містить наукові результати, яким властива наукова новизна, теоретичне та практичне значення, а отже, свідчить про істотний особистий внесок здобувача у розвиток історичної науки.

2. Дисертація **Мамояна Сергія Чолоєвича «Реформи фінансової системи другої половини XIX – початку XX століття в Російській імперії: історіографія»** може бути рекомендована до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія (галузь знань 03 Гуманітарні науки) у разовій спеціалізованій вченій раді.

Рецензент:

**проректор з науково-педагогічної роботи,
професор кафедри новітньої історії України
Запорізького національного університету,
доктор історичних наук, доцент**

Ю. О. Каганов

Рецензент:

**професор кафедри історії України
Запорізького національного університету,
доктор історичних наук, професор**

Г. Ф. Турченко